

НАЦІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЯК ІДЕНТИФІКАЦІЙНА МОДЕЛЬ

Аналізуються теоретичні проблеми культурологічної концептуалізації простору. Висвітлюються основні особливості простору як складової моделі національної культури. Розкривається методологічна неоднозначність поняття простір у процесі ідентифікації.

Ключові слова: культурний простір, простір культури, національний культурний простір, культурна ідентифікація, культурна політика.

Анализируются теоретические проблемы культурологической концептуализации пространства. Освещаются основные черты пространства как национальной модели культуры. Раскрывается методологическая неоднозначность понятия пространство в процессе идентификации.

Ключевые слова: культурное пространство, пространство культуры, национальное культурное пространство, культурная идентификация, культурная политика.

The theoretical problems of culturology concept of space are analyzed. The basic lines of space are illuminated as to the national model of culture. The metrology ambiguousness of concept opens up space in the process of authentication.

Key words: cultural space, space of culture, national cultural space, cultural authentication, cultural policy.

Помітне збільшення словосполучень з використанням поняття «простір» (політичний, культурний, соціальний тощо) в природничо-науковій, соціально-гуманітарній та позанауковій сферах свідчить про те, що дедалі більше у сферу теоретизування долучаються незвичні й нестандартні теми. В результаті — актуальнішою стає проблема інтерпретації тих термінологічних матриць, які виявляються значимими у формуванні культурних парадигм. Серед таких, зокрема, можна назвати поняття «національний культурний простір». У першому наближенні, йдеться про певним чином означену й упорядковану територію. Однак подальше уточнення її характеристик, а також те, в який спосіб, та за яких обставин ми її вирізняємо, — спричиняє прогнозовані проблеми, пов'язані і зі змістом кожної складової цього словосполучення, і з загальним сенсом усієї формули.

Просторовий вимір суспільства та культури є однією з фундаментальних тем у сучасному гуманітарному знанні, оскільки передбачає винайдення певного порядку змістів у процесі взаємодії людини з навколишнім всесвітом, а також структурування нею свого внутрішнього світу. Для нашого дослідження найважливішим є методологічний доробок З. Баумана, В. Валлерстайна, П. Бурдьє, Е. Гідденса, А. Лефевра та інших теоретиків, які хоча і по-різному, але намагались обстоювати

значимість поняття «простір» у соціальних дослідженнях. З огляду на багатоаспектність проблеми та її міждисциплінарну спрямованість, доцільно було б врахувати праці В. Каганського, Д. Замятіна, І. Мітіна та інших представників російської гуманітарної географії, що претендують на розробку синтетичної методології географічного знання. Вартими уваги є також результати висвітлення різних аспектів зазначеної проблеми вітчизняними дослідниками, зокрема: С. Бабенком, О. Гриценком, Р. Кісем, О. Мусієздовим, М. Рябчуком, О. Суліменко, О.Філіповою, та ін. **Мета** роботи — концептуалізація простору в контексті сучасної культурної політики України.

Культурна політика у цьому разі розуміється не як діяльність державних інституцій з управління культурною інфраструктурою, а як сучасна дискурсивна практика з формування духовних пріоритетів та ціннісних домінант суспільства. Культуру пропонується сприймати як системоутворюючу духовну субстанцію, яка забезпечує формування самобутніх просторово-часових вимірів соціуму. Будь-яка культурна практика є результативною, в тому сенсі, що навіть незавершений проект або дія, передбачають визначення або зміну певних змістів. Творчий пошук або наслідування традиції не є принципово антагоністичними стратегіями, якщо йдеться про винайдення людиною оптимального, тобто відповідного її потребам, контексту дійсності. Розпізнання, порівняння, отожднення — процедури які доводять свою ефективність і у філогенезі, і в онтогенезі. Внаслідок цього стає можливим широкий спектр ідентичностей: конвенціональних образів, що відповідають фундаментальній вимозі людської свідомості у визначеності.

Культура в розмаїтті своїх форм забезпечує досить гнучку систему ідентифікацій, яка підтримується соціальними відносинами і впливає на них. Як універсальна характеристика суспільства та людини вона має найбільший потенціал у встановленні взаємовідповідності наявних форм та змістів, а також у забезпеченні ефективності їх функціонування. В результаті — через формування ціннісної системи координат відбувається соціо-культурна нормалізація. Фактично, йдеться про те, що поняття культура передбачає динамічну модель самовизначення як окремої людини, так і колективів загалом. Власне культурно-політичний аспект діяльності полягає в символічному маркуванні взаємодії соціальних груп під час реалізації ними певних цілей. До певної міри будь-яка культурна практика може розглядатися під кутом політики. Важливо, на наш погляд, перейти від розгляду культури як ефектного фону для задоволення різноманітних людських інтересів та потреб до визнання її як складової способу діяльності. Отже, культурна політика є не стільки формуванням та реалізацією символічного ресурсу суспільства, скільки ідентифікаційним процесом, характер та форми якого відображають динаміку внутрішнього структурування суспільства або його окремих груп, а також систему та зміст взаємодій між ними.

Фактично культурна політика є політикою ідентичності. Важливо мати на увазі, що ідентифікація практично не буває завершеним процесом, який приводить до встановлення очікуваної характеристики, що визнається «правильною» або єдиною можливою. Так само культурна політика не завжди має очевидні результати, особливо в ближчій перспективі. Вона є, радше, є спробою втілення уявних візій, що, зазвичай, робить ймовірним незадоволення результатами і не тільки тому, що вони насправді далекі від ідеалу, а часто тому, що змінився контекст. «Криза ідентичності» майже неминуча ситуація і на індивідуальному рівні, і на рівні суспільств. Цей підтекст мається на увазі, коли ідеться про культурну кризу як передумову вирішення складних духовних ситуацій. Набутий досвід (чи то у вигляді традицій, чи то у вигляді їх цивілізаційних заміників) не є запорукою подолання такого роду криз, тим більше в умовах «відкритих» суспільних систем. Кількість інформації не є запорукою її ефективного використання, так само як і наявність знання не гарантує успішності ідентифікації. Культура як ідентифікаційна система передбачає природність змін, оскільки навіть у стабільних формах приховує інтенцію неоднозначності.

Переосмислення прийнятих у певному суспільстві норм, цінностей та способів їх реалізації відбувається постійно, хоча і нерівномірно на різних соціальних рівнях. П. Бурдьє, зобразивши «соціальний світ» як багатомірну систему, побудовану на принципах диференціації та розподілу, сформовану сукупністю діючих у даному соціальному універсумі властивостей, які реалізуються через силу та владу, фактично підвів теоретичні підвалини до сприйняття культури як політики. У сучасних соціогуманітарних науках поширеною є введена ним формула — соціальний простір. Його можна описати як поле сил, «точніше як сукупність об'єктивних відносин сил, які нав'язуються всім, хто входить у це поле та які не зводяться до намірів індивідуальних агентів або ж до їх безпосередніх взаємодій» [3, с.15]. Культура будучи якісною характеристикою певного суспільного устрою є формою соціального простору і разом з історичним підґрунтям складає контекст творення будь-яких соціально значимих категорій. Культурна політика, як одна з регуляторних технологій, є моделюванням на основі ментального досвіду певного соціуму актуальних змістів, необхідних для трансформації його уявлень про себе. Тобто в контексті просторовості культурна політика є конструюванням на основі типових характеристик культурного середовища його перспективного варіанта.

Простір функціонує в надто широкому змістовному реєстрі, що передбачає можливість його трактувань. Загалом простір передбачає певну множинність, яка потребує її уточнення. Поняття «простір» задає перспективу взаємозв'язку та співставлення складних об'єктів у процесі їх функціонування. У науковому обігу найпоширенішими є два виміри: простір як фізична величина і простір як метафора. Не можна стверджувати, що їх концепції є протилежними, але наголоси суттєво

відрізняються. У фізичному просторі домінуючими є розміщення, позиція, розташування, відстань, які впливають на можливість взаємовпливів явищ. Простір у цьому разі визначає не тільки масштаб, а й образ певної території. Картографія дозволяє моделювати певну цілісність завдяки фіксації місця об'єктів сто-совно одне одного. Метафоричний простір є унормуванням ідеї простору відповідно до певних культурних традицій або ситуації, що неминуче передбачає розширення простороутворюючих чинників. Складність полягає в поєднанні обох теоретичних підходів, оскільки зрозуміло, що будь-які варіанти метафоричного простору розташовані в площині одного (або єдиного) геопростору. Фізично людина не може перебувати в різних просторах водночас. Однак, парадоксальним чином, вона може перебувати в різних уявних просторах в одному місці. Звернення до просторових змістів та оперування ними зумовлене характером культурних проблем, які вирішують людина або група людей у процесі ідентифікації. Визначення тих чи інших територій є соціально та культурно зумовленим. Ідеться про те, що варіативність знань щодо простору відповідає досвіду його набуття. Ми вирізняємо простір і як самоочевидний, безпосередньо доступний для сприйняття, і як логічну категорію, зміст якої залежатиме від позиції людини щодо фізичного простору. Можна фіксувати очевидні ознаки конкретного простору, а можна його описувати метафорично, досить вільно комбінуючи розмаїття характеристик. Можна використовувати простір як категорію, що сама собою зрозуміла, або ж як тему, що потребує обговорення. У будь-якому разі простір як фундаментальна світоглядна ідея є структурною одиницею культуротворчої діяльності. З одного боку йдеться про визнання культурної самоцінності будь-якого простору, з іншого — про можливість конкретизації культури та систематичного описування її в просторових категоріях, відповідних особливостям нашого світосприйняття.

Звідси виникає необхідність в дефініціях, які б надавали можливість співставляти модуси просторовості. Власне всі більш менш «зрозумілі» категорії, наприклад: місце, територія, ландшафт, ареал, район, регіон, зона тощо,— відображають можливі проєкції ідеї простору, але не є адекватними їй за змістовним обсягом. Просторовість, так само як і часовість покликані надати будь-чому, що є предметом уваги, ознаки реальності. І те, й інше відіграють роль загальних форм координації матеріальних об'єктів та їх станів. Зокрема, в просторовому вимірі, головною характеристикою якої є протяжність, виявляється порядок об'єктів. Час надає можливість установити динаміку зміни станів, їх послідовність та тривалість. Тобто простір, при всьому розмаїтті уявлень про нього, залишається незамінною ментальною санкцією на справжність, передумовою моделювання світоглядних систем. Отже, зберігається можливість сприйняття його і як сукупності або системи конкретних форм, які створюють певне середовище, і як незалежні від ступеня адекватності нашого розуміння життєвих реалій принципи їх

функціонування. В залежності від контексту доцільно використовувати поняття «культурний простір» або «простір культури», які не є рівнозначними. Очевидно, що різниця між ними в наголосах. В першому разі ми маємо дефініцію, яка передбачає динаміку конкретної культурної ситуації, з усіма її специфічними ознаками, які утворюються сукупністю фізичних ознак, часом, комунікаціями та змістами. У другому разі маємо абстрактну схему, постулат, який покликаний засвідчити складність культури та потенціал її змінюваності.

Визначення поняття «простір» у словниках надає певне уявлення про складну динаміку залежності його фізичних характеристик та наших уявлень про них. Йдеться про те, що простір існує не стільки як абсолютна величина, скільки як результат творення (конструювання) людиною (суспільством), що звертається до цієї категорії лише як до способу фіксації своїх інтересів. Тобто її функціонування передбачає актуалізацію, насичення конкретним змістом залежно від ситуації. Оперуючи поняттям «простір», ми апелюємо не стільки до реального фізичного сприйняття певного місця, а до його інтерпретацій, до результатів його осмислення. Сам по собі простір у його природній даності абсолютно байдужий до кордонів, на відміну від культурно-політичних його схем. Розмаїття фізичних рельєфів стає визначальним у проекції на політичні інтереси, які оформлені у формі культурних образів. Загалом, чим більшим є об'єкт нашої уваги, тим менш критично ми до нього ставимося, тим більше він стає аксіоматичним, тобто таким, що сприймається як щось само собою зрозуміле.

Науково-природничий варіант пояснення простору є найправильнішим, але найменш затребуваним у соціальній практиці саме у зв'язку з його абстрактністю, схематичністю, тематичною пустотою. Максимально широке і змістовно нейтральне тлумачення простору не прийнятне для використання в реальному житті. Ми живемо не за підручниками або науково обґрунтованими рекомендаціями. Визначення простору через логічне обмеження та структурування його змістів фактично є конструюванням «пустелі реальності». Протилежну ситуацію має представляти образ простору, який є більш життєподібним у тому сенсі, що відповідає чуттєвому, «простому» способу його сприйняття — через переживання або асоціацій. Власне «образ простору» є тією дефініцією, яка уможливорює поєднання традицій його дослідження в географії, філософії, філології, психології, етнології, мистецтвознавстві, історії, культурології, політології, економіці тощо. Образ є початковою ланкою у встановленні концепту простору та одним з його модусів. Разом з тим образ, який акумулює різні когнітивні коди, є елементом формування ментальних географічних мап, відповідних світоглядним настановам певних соціальних груп. Описуючи специфіку географічних образів, Д. Замятін зауважує, що вони є «компактним моделям певного географічного простору (або географічної реальності), створеними для ефективнішого досягнення якоїсь поставленої мети» [4, с. 48].

Таким чином, у залежності від цілей (потреб) певної спільноти, просторові уявлення, можуть змінюватися, зокрема стимульовано. Культурна політика, де простір є затребуваним і як конкретне середовище, з його специфічними ознаками та реальними процесами, які у ньому відбуваються, і як певна система змістів, що покликані моделювати певну ситуацію, сприяє переформатуванню звичних (особистісних) просторових уявлень в ідеальні колективні. Культурний простір стає втіленням домінуючих у публічній сфері ідеологем.

Слід відзначити фундаментальну значимість колективних підвалин ідеї простору як таких, що є визначальними для індивідуальних її проєкцій. Відтак, можна вирізняти декілька позицій у сприйнятті простору і декілька різних підходів у дослідженні простору: психологічний, ментальний, культурний, лінгвістичний. Н.Зам'ятіна, намагаючись визначити специфіку культурного простору вказує, що хоча він є не стільки простором свідомості, скільки виявляється в сукупності репрезентацій, усе ж його складно розрізнити з ментальним простором. «Ментальний простір — це те, що думає людина, культура — це те, що змушує її так думати» [5]. Отже, простір передбачає узагальнену уявну модель територіальності, яка відповідає фундаментальним психологічним очікуванням обмеженості та потенційної визначеності, необхідної для самоусвідомлення спільноти. З огляду на походження та спосіб опрацювання концепту культурний простір його можна визначити як інформаційно-емоційне або віртуальне середовище існування людини, яке формується на основі уявних культурних ознак певної спільноти і забезпечує певний рівень її самовизначення. Він набуває ознак реальності під час зіткнення з явищами іншої культури або відчуття людиною дискомфорту всередині своєї культурної системи.

З іншого боку, просторове мислення демонструє не лише знання як таке, а й певну програму дій щодо його реалізації. А. Лефевр, наприклад, виділяє «просторову практику», «уявлення (репрезентації) простору», «простір репрезентації». Тобто йдеться про визначення простору конкретного суспільства, концептуалізацію простору та його переживання. Складність полягає в узгодженні не лише різних теоретичних позицій у трактуванні простору, а й у відмінних практиках оперування ним на рівні спеціального й буденного знання. «Чим більшим є об'єкт, який захоплює буденне сприйняття та уявлення, тим сильнішою є спокуса мислити його природно — як органічну або фізичну єдність. І чим глибше ця єдність занурена у напружену течію політичної боротьби і акробатику панування її учасників, тим ретельніше воно відмежовується від зайвих питань і роздумів. Природність — центральна ілюзія панування. Вона м'яко просякає всю складну тканину соціального порядку, розмиваючи соціальні відмінності та приховуючи їх під загальною поверхнею однорідного і протяжного моноліту: нація, традиція, територія, стабільність, нероздільність...» [2]. Прагнення «порядку» перетворює категорію простір на інструмент політичного маніпулювання заради збереження або

побудови необхідного соціального порядку. Власне, це довів ще Ф. Бродель, проілюструвавши штучність образу Франції, який є результатом спільної діяльності політиків та істориків [2]. Надання апологетиці політичного замовлення наукового статусу через апеляцію, переважно, до історії, а також через підтвердження правильності політичних декларацій через міждисциплінарне синтезування необхідних аргументів, наприклад, у глобалістиці або геополітиці набуло систематичності. Зворотню сторону цієї ж проблеми є соціальна легітимація «нових» наук, які претендують на увагу не через переконливість методів аналізу, а через актуальність проблем, які в їх межах розглядаються. Вихолощення одного з важливих елементів наукової практики — критики сталих ідей, очевидно, що сприяє посиленню політизації суспільної свідомості. Чим складнішою стає просторова модель суспільства, тим крихкішою, мінливою, політично обумовленою вона є. Культурний архетип має бути підтверджений апеляцією до історії та культурних стереотипів. Інтерпретація поняття «простір» у гуманітарному контексті надає можливості використання його як складової репрезентації соціокультурних феноменів.

Таким чином, простір є метафорою, покликаною забезпечити легітимність соціальних проблем. Зважаючи на культурну природу нації, можна було б очікувати, що національно-культурний простір включатиме в себе всі існуючі та потенційно можливі уявлення членів певної спільноти про феномен культури. Проте «національно-культурний простір» став еквівалентом «національної культури», так само як «простір культури» передбачає радше «культуру нації». Тобто поняття простір надає можливість актуалізувати ті аспекти культурних процесів, які видаються значимими в локальному контексті культури конкретного національного середовища. Поеднання культури та нації через категорію простір неминуче передбачає звернення до традицій використання цих категорій. Зокрема йдеться про те, що в сучасній теорії націй продовжують існувати ті фундаментальні норми, які сформувалися в конкретній історичній ситуації в Європі під час вирішення окремими спільнотами проблеми національного самовизначення. Так, спільність території, разом зі спільністю походження, мови, звичаїв і побуту, минулого, законодавства та релігії, які вважались важливими ще за часів Просвітництва, становлять арсенал теоретичного моделювання націй понині. Важливим є те, що однією з перших передумов націєтворення зазвичай визначається спільність території. Водночас, варто звернути увагу на те, що простір у такому контексті не зводиться до географічних характеристик, а передбачає перш за все його соціальну наповненість. Основна вимога до простору з позицій нації — його єдність та нероздільність як свідчення цілісності культури. Але саме це може бути поставлене під сумнів у науковому дослідженні.

Поняття «простір», яке функціонує в різних сферах знання, можна вважати однією з універсальних категорій, що формують систему культурних уявлень. Ідея простору є складовою просторового мислення,

яке напевно базується на міфічних архетипах або ж їх відображеннях в ідеології. Національно-культурний простір покликаний моделювати певну історико-культурну ситуацію, яка представлена панорамою ідей та образів, що у процесі їх соціальної реалізації втілюють концепції нації. Уявлення про національно-культурну означеність певної території складають передумови для її порівняння з аналогічними «іншими» національно-культурними утвореннями і в такий спосіб легітимізують відповідний статус суспільства. Однак саме проблемні наголоси надають уявлення про пріоритети державної культурної політики. В подальшому важливо є дослідити специфіку використання поняття простір у публічному дискурсі сучасної України.

Список літератури

1. Бикбов А. Социальное пространство как физическое: иллюзии и уловки /А. Бикбов // Отечественные записки.— 2002.— № 6.— [електронный ресурс].— Режим доступа: с экрана <http://www.strana-oz.ga/?numid=7&article=289/>
2. Бродель Ф. Что такое Франция? / Ф. Бродель: пер. с франц. под ред. В. Мильчиной. — М.: Издательство им. Сабашниковых, 1994. Кн. 1. — С. 80–81.
3. Бурдьё Пьер. Социология социального пространства. /Пер с франц.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. — М.: Институт эксперимент. социологии; СПб: Алетейя, 2007. — 288 С.
4. Замятин Д.Н. Гуманитарная география: Пространство и язык географических образов /Д. Н. Замятин.— СПб.: Алетейя, 2003. — 331 с.
5. Замятина Н.Ю. Структура представлений о пространстве в разных странах: постановка проблемы / Н. Ю. Замятина // Вестн. МГУ. — Серия 5. География. — 2002. — № 4. — С. 11-16.

Надійшла до редколегії 20.05.2010 р.

УДК 930.85:821.161.2«18/20»

В. М. ШЕЙКО

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (КІНЕЦЬ ХІХ — ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Розглядаються основні напрями історичної трансформації української літератури в кінці ХХ — початку ХХІ ст. Аналізуються твори авторів різних стилів, течій, напрямів, присвячені українській тематиці, українському соціуму.

Ключові слова: *українська література, історико-культурологічний вимір, аспект, культура, літературна стилістика, українська інтелігенція.*

Рассматриваются основные направления исторической трансформации украинской литературы в конце ХХ — начале ХХІ ст. Анализируются произведения авторов разных стилей, течений, направлений, приуроченные украинской тематике, украинскому социуму.